

■ CZENTHE MIKLÓS

Az evangélikus Maléter

► **Kilencven éve született az '56-os forradalom és szabadságharc mártírja, a Nagy Imre-kormány honvédelmi minisztere, Maléter Pál (1917–1958). Személyének és pályafutásának megértéséhez hozzájárulhat, ha felidézük a felvidéki evangélikus polgárságban gyökerező családi hátterét. Elkísérjük az Üllői út 24. alatt egykor működő híres Luther Otthonba, melynek 1939 első félévében lakója volt, és szó esik „titkos evangélikus esküvőjéről” is.**

A 20. századi magyar történelem sajátja, hogy még legfontosabb történelmi eseményeinkkel és azok főszereplőivel kapcsolatban is sok az ismeretlen, fehér folt. Különösen áll ez az 1956-os forradalomban az ismeretlenségből üstökös-ként kiemelkedő Maléter Pálra. Mentálisan, családi és kulturális háttérben meghatározó volt édesapjának, Maléter István, az eperjesi jogakadémia neves evangélikus tanárának alakja. (Róla néhány éve kiváló tanulmány jelent meg Maléter István és a balítéletek címmel Filep Tamás Gusztáv tollából; az írás a szerzőnek A hagyomány felemelt tőre címmel Budapesten 2003-ban kiadott kötetében olvasható.)

A Maléter család Eperjesen

Maléter István jómódú kassai polgári családból származott. Gondos iskolázatásának és utazásainak köszönhetően európai szintű társadalomtudományi műveltségre tett szert. 1905-ben rövid ideig Kassa szabad királyi város polgármestere volt, majd 1910-ben hívták meg a Tarca-parti Athénként emlegetett Eperjes – akkor már egyetemi szintű – evangélikus kollégiumába; 1916-tól rendes tanári állást nyert. Negyvenöt éves korában, 1915-ben vette feleségül özvegy Ghillányi Györgyné született Lakner Margitot. Maléter Pál egyetlen gyermekükként született Eperjesen 1917. szeptember 4-én. Édesanyja első házasságából származott Maléter féltestvére, Ghillányi Margit (később Sárközy Eleménné).

A történelem már ekkor beleszólt a család sorsába. A polgári és demokratikus eszmékkel rokonszenvező Maléter István, aki kapcsolatban állt Jászi Oszkárral és a Huszadik Század című polgári radikális folyóirat körével, az 1918-as őszirózsás forradalom idején az eperjesi nemzeti tanács vezetője lett. Az elvesztett háború következtében 1918 végén cseh katonaság szállta meg Eperjest. A több száz éves Eperjesi Evangélikus Kollégium működését betiltották, az eperjesi jogakadémia Miskolcra költözött, ahol 1925-ig fenntartották Maléter tanszékét. Maléter István azonban a Csehszlovákiához került Eperjesen maradt, részt vett a szlovákiai magyar kisebbség politikai és kulturális életében.

Mint európai nivójú, tudományos alapokkal rendelkező kisebbségpolitikai szakembert kérték fel az 1933-ban létrehozott, Magyar Figyelő című szlovákiai magyar tudományos folyóirat főszerkesztőjének. A lap első számát a cenzúra elkobozta; politikai okokból éppen Maléter István tanulmányából (A magyar kisebbség problémája a Csehszlovák Köztársaságban) törölt részeket, összesen tizenhárom helyen. Az olvasókhöz az elkobzás utáni „második kiadás” került. Maléter István 1933. december 13-án váratlanul meghalt; a főszerkesztői poszt halála után mindvégig betöltetlen maradt.

Evangélikus „csatlakozás”

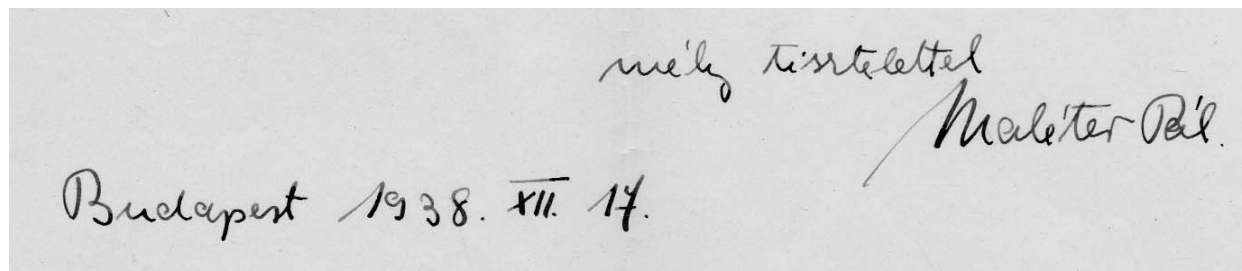
A kisebbségi magyar sors, az eperjesi kuruc hagyomány hatott Maléter Pálra: apja egyik levelében mint „szemvedélyes magyar”-ról beszélt fiáról.

Maléter Pál 1935-ben érettségizett Eperjesen – szlovák nyelven, mivel a magyar gimnáziumi oktatás akkorra már megszűnt a városban. A prágai egyetemre került, ahol négy féléven át

orvosi tanulmányokat folytatott. Életének első komoly fordulata ekkor következett be: Maléter az 1938. őszi müncheni egyezményt követő felfokozott politikai légkörben hazaköltözött Prágából Eperjesre. Az Egyesült Magyar Pártban vállalt szerepet: a Sárosi Nemzeti Tanács jegyzője és futárja lett; az eperjesiek azt szerették volna, hogy a várost is Magyarországhoz csatolják.

Az első bécsi döntés a Felvidék magyarlakta déli sávját visszacsatolta Magyarországhoz, de Eperjes csehszlovák fennhatóság alatt maradt. A csehszlovák hatóságok várható retorziója miatt Maléternek 1938 novemberében át kellett jönnie Magyarországra. Budapestre költözött, féltestvéréhez, Sárközy Ghillányi Margithoz.

Mivel nem akart a terhükre lenni, 1938. december 17-én felvételi kérvényt írt a Luther Otthonba: „A Luther Otthon tekintetes Igazgatóságának, Budapest. Alulírott azon tiszteletteljes kérelemmel fordulok a tek. Igazgatósághoz, hogy engem, ki ev. vallású orvostanhallgató vagyok, 1939. jan. 1-től június végéig vagy a családom följövetelét a »Luther Otthon« bentlakó tagjál felvenni szíveskedjék. Tekintettel azon körülményre, hogy szülőföldem és édesanyámat kénytelen voltam a még megszállt területen levő Eperjesen (Sáros vm.) hagyni, valamint tekintettel arra, hogy néhai édesatyámat, ki ev. jogakadémiai tanár volt, a csehnek nyújtóján kívül bocsátották el, tisztelettel kérem a tek. Igazgatóságot, hogy a 80 p. biztosítékot elengedni szíveskedjék. Kérem méltányos pártfogását kérve maradok a tek. Igazgatóság iránt, mely tisztelettel Maléter Pál.”

Az Evangélikus Országos Levéltárban, a Luther Otthon anyagai között megmaradt, eddig ismeretlen Maléter-iratok érdekes adalékkal szolgálnak Maléter pályájához egy eddig kevésbé ismert életszakaszból.

Az evangélikus egyetemes egyház Üllői út 24. alatti székházában 1908 óta működő híres egyetemista-fiúkollégium, a Luther Otthon vezetője ebben az időben Kuthy Dezső evangélikus lelkész, egyetemes (országos) főtitkár volt. Bár az iratok száraz adatai erre nem utalnak,

Maléternek a Kuthyval való jó személyes kapcsolata innen eredeztethető.

A kollégiumi törzslap szerint a csehszlovák állampolgárságú és Eperjes, Hlinka utca 92. alatti lakos Maléter Pál 1939. január 5-én költözött az Üllői úti otthonba. Fábry Viktor eperjesi evangélikus lelkész állított ki számára erkölcsi bizonyítványt.

Maléter beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karára; özvegyénél megmaradt lecke-könyvének tanúsága szerint kiváló professzoroknál tanult. 1939. június 14-én még kérvényezte a Luther Otthonba való felvételét az 1939/40. tanévre is.

Ezt követően újabb jelentős fordulat történt életében: Maléter – a rá jellemző gyors elhatározással – katonai szolgálatra jelentkezett.

Katonapályán

A fordulat oka talán az anyagiak szűkössége volt, hiszen néha újságot árult, hogy zsebpénzhez jusson. A magyar állampolgárság megszerzése végett jelentkezett egyéves önkéntesi katonai szolgálatra. A magyar királyi 1. honvéd gépkocsizó zászlóaljnál vett részt karpaszományos kiképzésen. Itt valódi fordulatként, talán rábeszélésnek engedve, végképp megszakította orvosi tanulmányait, és a katonatiszti pályát választotta.

1940 őszén felvették a Ludovika Akadémiára; itt elvégezte a háborús időben gyorsított tisztképző tanfolyamot. 1942.

december 6-án történt tisztté avatása után hadnagyként kezdte meg szolgálatát – saját kérésére Kassán, a 2. honvéd páncélos felderítő zászlóaljnál. Nem sok választotta el attól, hogy egységével harcra keveredjék az országot 1944. március 19-én megszálló német csapatokkal. Ehelyett azonban egységét 1944 áprilisában a keleti frontra vezényelték. Május 2-án, a szovjetekkel való harc közben megsebesült, és fogságba esett.

Itt újabb meglepő fordulat történt. Maléter az orosz fogolytáborban nem

különbéle harci feladatokat hajtott végre az ellenséges vonalak mögött. A kalandos és kockázatos vállalkozásokat jó érzékkel, nagy bátorságot mutatva hajtotta végre, és szerencséjére sértetlen maradt.

1945 januárjában már Debrecenben, az ideiglenes kormány által szervezett új magyar hadsereg kötelékébe került. A minisztériumok őrzésével megbízott őrszázalaj parancsnoka lett, főhadnagyi rangból századossá léptették elő. A koalíciós években, 1946–48-ban a határőrségnél teljesített zászlóalj-parancsnoki szolgálatot az Ipoly menti határrezszen. Mivel Kuthy Dezső 1943-tól 1948-ig ugyancsak itt, Balassagyarmaton volt dunáninnyi püspök, talán felújíthaták ismeretségüket.

1948 márciusa és augusztusa között Maléter a köztársasági elnök testőrségének lett a parancsnoka. Korántsem mellékes epizódja ez a néhány hónap Maléter életének, hiszen a korábban református pap, Tildy Zoltán 1956-ban emlékezhetett hajdani testőrtisztjére, és a Nagy Imre-kormány tagjaként így ajánlhatta bizalmi pozícióra.

Vallás, válás és vállalás

Maléter 1945 szeptemberében vette el első feleségét, Pausz Mária, aki a Maléter családdal korábban ismerősi viszonyt ápoló kassai, hívő katolikus polgári családból származott. A szegedi dómban volt az esküvő; a fiatal pár otthonát az ostrom után romos Budapesten, majd Vácott rendezte be. Három gyermekük született: 1946-ban Pál, 1947-ben Mária és 1949-ben Judith. 1950-től újra Budapesten laktak.

Az aktív katonatiszti pályát választó Maléter életébe az 1948-tól felerősödő kommunista diktatúra szölt bele. Felesége a családjától örökölt hívő katolikus és konzervatív világnézetet képviselve nem volt hajlandó „átnevelődni” az új idők szerinti „népi demokratikus” irányba. Az állandó politikai megfigyelés és nyomás magánéletükre is kihatott, és hozzájárult ahhoz, hogy házasságuk fokozatosan megromlott.

Pausz Mária később így emlékezett vissza férjének egy akkori kijelentésére: „Ne aggódj, Mária, amikor eljön az ideje, ott leszek, ahová tartozom.” 1953-ban Maléter különköltözött családjától, majd egy rövid békülesi kísérlet után 1954-ben végleg elváltak. Pausz Mária ezt követően nehéz körülmények között nevelte három gyermekét, ezt az időszakot a hatósági zaklatások jellemezték; lakásukba erőszakkal idegeneket költöztettek.

Így szölt bele a Rákosi-rendszer Maléter családi életébe; a tiszt katonailag is kevésbé jelentős beosztásokba került. Az '56-os forradalom előtt az úgynevezett munkászászlóaljak parancsnoka lett (ezek voltak elhelyezve a Kilián-laktanyában).

Ezekre a nehéz időszakokra leginkább csak személyes emlékezők vetnek fényt. E sorok írójának alkalma volt telefonon beszélgetni Maléter Pál özvegyével, Gyenes Judithtal, aki örömmel fogadta az „evangélikus érdeklődést”. Engem mindenekelőtt egyházi esküvőjük háttérre érdekelt.

Gyenes Judith családja közeli rokonságban volt Maléter Pállal, aki nagybátyja volt a jóval fiatalabb Judithnak. Mikor Judith egy autóbaleset miatt kórházba került, Maléter többször meglátogatta: a kapcsolatból szerelem, majd házasság lett. A politikai problémák azonban itt is megmutakoztak: Judith édesapja először nem pártolta a házasságot, mert nem helyeselte – ideológiai fenntartásai voltak ellene –, hogy Maléter a Magyar Néphadsereg magas rangú tisztje maradt

a Rákosi-rendszer idején is (hiszen Maléternek is, mint a katonatisztek túlnyomó többségének, be kellett lépnie a pártba). A véleménykülönbség miatt a Gyenes szülők nem is mentek el az esküvőjükre, ami nagyon fájt a hívő katolikus Judithnak. A kommunista diktatúrában azonban Maléter beosztása miatt ő sem járhatott templomba. Minden este kettesben mondtak el egy imádságot a férjével.

Judith emlékezete szerint Maléter 1954-ben lényegében már kiábrándult a rendszerből, személyesen pedig krisztusi elveket vallott. Az embertársainak való segíteni akarás jellemezte őt, környezetét szerette. Judith máig őrzi Maléter Bibliáját, melyet Kuthy Dezső dedikált neki.

A titkos esküvő

Ilyen nehéz politikai és családi légkörben érkezett el 1954 májusában az esküvő időpontja. E titkos esemény – mely jellemző volt a korra – értékelhető akár szimbolikusan is Maléter helyzetében és magatartásában. A polgári esküvő 1954. május 8-án volt, majd néhány nappal rá került sor Maléter Pál és Gyenes Judith házasságának evangélikus lelkészi megáldására.

Az „egyházi esküvőn” egyikük családjából, ismeretségi köréből sem lehetett jelen senki, sőt nem is tudhattak az eseményről. A menyasszony fehér fátylát táskába rejtve, autóval mentek oda, de jóval korábban kiszálltak, és úgy tettek, mintha csupán sétálnának egyet.

A titokzatos körülmények között lezajlott eseményre Kuthy Dezső nyugalmazott dunáninnyi püspök pestlőrinci házában került sor. Korányi Andrásnak, az Evangélikus Hittudományi Egyetem Egházatörténeti Tanszéke adjunktusának köszönhetően tudtam meg, hogy Kuthy Dezső lánya jól emlékszik a fiatalkorában történt eseményre. A ház egyik helyisége úgynevezett Luther-szobának volt berendezve, ebben zajlott a szertartás. Mivel azonban Kuthy Dezsőék házába társbérleket telepítettek, meg kellett várni a távozásukat, és csak ezután kezdehetett el a szertartást. A szoba ez alkalomra kápolnává lett átalakítva, párnák szolgálták térdeplőként.

A szertartás után Kuthyék vendégül látták ebédre Malétereket. Kuthy Dezső azt mondta, Maléter név nélkül be fogja őket anyakönyveztetni, de ez az akkori körülmények között mégsem történhetett meg.

Judith asszony elmesélte, hogy a Gyenes család aztán fokozatosan megbékélt Maléterrel, kiderült, hogy nézeteik nem is különböznek jelentősen. Elmondta azt is, hogy Maléter Szlovákiában, Eperjesen élő édesanyját minden évben egyszer (1954. december, 1955, 1956) meglátogatták. Judith ekkor ismerhette meg azokat a hajdani polgári jómódról árukkodó lakáskörülményeket, amelyek között Maléterék éltek. Az eperjesi Fő utcán levő lakásban értékes festmények, történelmi értékű bútorok voltak. A család egyéb vagyonát, a két világháború közötti gömőri üdülőt és a kassai bérházat akkorra már elvesztették.

Malétert ezredesi rangban érte az 1956. őszi magyar forradalom, amely neki a történelmi hírnevet, de egyúttal az 1958. június 16-án elkövetkező mártíromságot is jelentette. Írásunkban erre nem térünk ki, hiszen ezt a történelmi irodalom bőven tárgyalta. Májig alapvető ezek között Horváth Miklós hadtörténész Maléter Pál-életrajza (Budapest, 1995).

Gyenes Judithot állásából kitették, hosszú ideig csak segédmunkási és háztartási alkalmazotti tevékenységet végezhetett. Csak az 1980-as években kapott egy könyvtárosi beosztást. Maléter első felesége, Pausz Mária a három gyermekkel az 1956-os forradalom után Amerikában telepedett le. Ifjabb Maléter Pál építészmenőkként dolgozott, 1989 után többször járt Magyarországon. Maléter édesanyja még megélte a fiával történt szörnyűséget, 1966-ban vagy '67-ben halt meg.

Az '56-os mártírok 1989-es újratemetésénél Maléter Pál részére evangélikus lelkészek adták meg a végtisztességet.